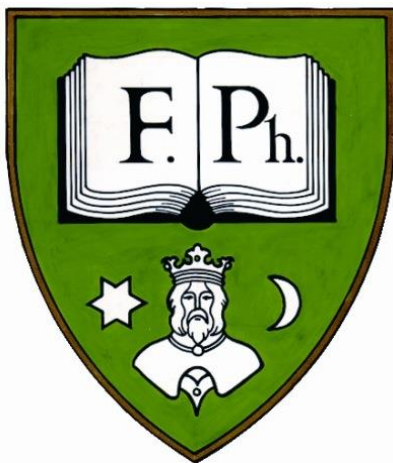

OTDK DOLGOZAT

Miskolci Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet

A férfiasság válsága Joseph Conrad és Ernest Hemingway írásaiban

The crisis of masculinity in the works of Joseph Conrad and Ernest Hemingway

Témavezető:
Dr. Kertész Noémi
Egyetemi adjunktus

Készítette:
Ocsenás Alica
FOKSLY
Magyar nyelv és irodalom MA

Szekció: Humántudományi szekció

Miskolc
2015

A férfiasság válsága Joseph Conrad és Ernest Hemingway írásaiban

I. Bevezetés

A kialakuló nemi sztereotípiák nagymértékben függenek a társadalmi berendezkedéstől és a szociális tér hatalmi viszonyaitól, így a koronként változó férfieszményben a társadalom morális bázisa tükröződik. A modernitás folyamatai a hagyományos társadalmi szerepek és hatalmi struktúrák oly mértékű változását eredményezték, hogy a nyugati világ férfiassággal kapcsolatos elképzelései a 19. század végétől kezdődően alapjaiban kérdőjeleződtek meg. A hosszú ideig érvényben lévő férfiideál eróziója irodalmi szövegekben is megjelenik. Jól példázzák ezt Joseph Conrad *A haladás előőrse* és a *Lord Jim*, ill. Ernest Hemingway *Francis Macomber rövid boldogsága* és *A Kilimandzsáró hava című* írásai, amelyek részletes elemzésére is kitérek.

Dolgozatomban a tradicionálisnak mondható férfiasságeszmény bemutatása után ismertetni szeretném a modernitás jelenségeinek és társadalmi változásainak dekonstruáló hatását a korábban kialakult férfiképre, ugyanakkor mivel a maszkulin identitás válsága szoros összefüggésben van a hatalomvesztéssel, a hatalmi viszonyok – főként szociológiai szempontú – tanulmányozása az irodalmi művekben megjelenő gyarmati világ vizsgálatába is beilleszthető. Kutatásaim során elsősorban Norbert Elias az emberi kapcsolatokat univerzálisan meghatározó hatalmi jelenségekről alkotott nézeteit, illetve Pierre Bourdieu a férfiak ösztönös uralkodási vágyát, a *libido dominandit* bemutató és részletező elképzeléseit hasznosítottam. Az elemzésem elméleti háttérét a szociológiai vizsgálódás mellett a posztkolonialista kritika és a genderkutatás megállapításai adják, hiszen az elemzett irodalmi alkotások egyrészt azt mutatják be, hogy milyen szerepet játszik a gyarmati környezet abban, hogy a korábban rögzült férfias magatartási minták kudarcot valljanak, másrészt pedig azt, hogy a férfiassággal kapcsolatos sztereotípiák társadalmilag mennyire determináltak. Továbbá, ezek az alkotások azt is jól szemléltetik, hogy miként változik a hatalmat megszerző és gyakorló gyarmatosító férfiszubjektum az alárendelt gyarmatosítottal való találkozása során. A dolgozat célja tehát, hogy ismertesse, hogyan alakul és esik szét a szocializáció során elsajátított eszmény – legyen az a férfiasságé vagy az ezzel összefüggésbe hozható hatalomgyakorlásáé – egy másfajta normákat megkövetelő környezetben, bemutatva azokat az összefüggéseket is, amelyek a férfiideál eróziója és a modern társadalmak kapcsolati diszfunkciói, ill. a szociális változások traumái között állnak fenn.

II. A férfieszmény társadalmi meghatározottsága

A szociális tér nemcsak az abban élő szubjektum identitását határozza meg, hanem a nemekhez fűződő sztereotípiáinak formálódását is szabályozza, így az érvényben lévő férfiideálban az adott társadalom értékrendje és etikai bázisa tükröződnek. A közösség számára fontos erkölcsök a férfieszményben mutatkoznak meg, a norma és a férfikép tehát kölcsönösen erősíti egymást. George L. Mosse ezt úgy fogalmazza meg, hogy „*a férfiasság volt a szikla, amelyre a nyárspolgári társadalom felépítette önképe jó részét...*”¹. Következtetésképp, a társadalmakban lezajló változások a férfieszmény folytonos alakulását is eredményezték. Ezt jól példázza az európai párbajok története is, amire szintén George L. Mosse² hívta fel a figyelmet. A párbajok szabályrendszerének alakulása, ezek céljának és okainak vizsgálata megmutatja a korban érvényre jutó férfiideál jellemzőit és társadalmi vonatkozásait. A párbajt vívó férfi ugyanis mindkét esetben bátor és kitartó, de míg az arisztokrata prototípusa a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyét reprezentálja, addig a polgár már erkölcsösségét és morális bázisát védi és demonstrálja. A harc, a küzdelem mindig is szoros, szinte elválaszthatatlan, kapcsolatban állt a férfiasság eszményével, így az állandó versengés, ill. az erőfitogtatás férfiak közötti párviadalokat és állatokkal való véres küzdelmeket eredményeznek, amelyek a maszkulinitás és, az ehhez szorosan kötődő, hatalom bizonyításának és biztosításának lehetőségét nyújtják. A nyugati világ társadalmi által korlátozott térben a másik felett aratott győzelem, ami nemcsak a kiválóság bizonyítéka, hanem bizonyos szempontból a férfiasság és a hatalom érvényesítésének módja is, először a párbajok vívása, később különböző sporttevékenységek végzése révén volt elérhető. Míg a kevésbé „civilizált” környezetben zajló, egyszerűbb normákon alapuló hatalomérvényesítő küzdelmek az élethalálharc jelenetei. Az úr és szolga közötti Hegel által vizsgált viszony³, ahogyan azt Bényei is összefoglalja, a két öntudat első találkozásakor rendeződik, annak révén, hogy az elismerésért és hatalomért – akár végsőkéig – folytatott küzdelem lezajlik. A gyarmatok világában tehát a fizikai erőszak útján, közelharc, illetve az állatok és emberek között lejátszódó véres küzdelmek révén tisztázódik a résztvevők közötti hatalmi viszony, ami

¹ George L. MOSSE, *Férfiasságnak tükröje: A modern férfieszmény kialakulása*, ford. SZÉKELY András, Bp., Balassi Kiadó, 2001, 114.

² Az európai párbajok történetének bemutatását George L. MOSSE művének második fejezete alapján készítettem el. George L. MOSSE, *Férfiasságnak tükröje: A modern férfieszmény kialakulása*, i.m., 21-28.

³ Georg Wilhelm Friedrich HEGEL, *A szellem fenomenológiája*, ford. SZEMERE Samu, Bp., Akadémiai Kiadó, 1961, 104-107, idézi: BÉNYEI Tamás, *Traumatikus találkozások*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011, 61-65.

a férfiak öntudatát is alakítja és formálja. A fejlettebb és a kevésbé fejlett társadalmakban különböző módon vívott párharcok a férfiasság érvényesülésének színterei.

III. A tradicionális férfiideál

A társadalmi normakövetés azonban nem elegendő, az erkölcsi szabályok betartása révén még nem valósul meg automatikusan a férfieszmény. A tökéletes férfi képe legkönnyebben az ellentípusok leírása és bemutatása alapján körvonalazódik. Erről így ír G. L. Mosse: *„Az ellentípus létfontosságú magának az eszménynek a megértéséhez, és mindkettő elszakíthatatlanul egymáshoz volt láncolva egy szentségteli szövetségben”*⁴. A zsidó, a szegény, alsóbb társadalmi osztályba tartozó, a homoszexuális és az esztétikai normától – melyet a klasszikus antikvitás görög szobrai alapján határoztak meg – eltérő férfiak nem feleltek meg a 19. század végéig uralkodó férfieszménynek, még akkor sem, ha a kor etikai normáit maradéktalanul betartották. A férfiasságot csupán az ideál követése alapján, ehhez viszonyítva ismerték el. Ezek szerint az ideális férfi fehér, a közép vagy a felső társadalmi osztályba tartozik, akinek bizonyos mennyiségű hatalom van a kezében, mely természetesen önuralommal is párosul. A társadalmilag elfogadott modell szerint a férfi jellemzői a bátorság, harciasság, erényesség, akaraterő, önfegyelem, önállóság, intelligencia, vitalitás és a hősiesség, mely főleg a társadalmi szerepvállaláshoz kötődik, hiszen a hősi halál és önfeláldozás célja mindig a közös ügy szentesítése kell, hogy legyen a férfieszmény megtestesítője esetében. A felsorolt belső tulajdonságok listája koránt sem teljes, csak összefoglaló jellegű, a különböző jellemvonások koronként nyertek vagy veszítettek jelentőségükből, de ezek az attribútumok valamilyen módon mindig is meghatározták az épp uralkodó férfiképet. A belső jellemzők külső szépséggel is párosulnak az igazi férfi esetében, így nemcsak az erkölcsi, de a testi szeplőtelenység is jellemzi a maszkulin tökéletesség megtestesítőit. Andrew Roberts férfiasságról alkotott definíciójában szintén a maszkulinitás sokrétűségére hívja fel a figyelmet. Meghatározása alapján a férfiasság értelmezhető, mint fizikai és lelki alkat, mint fantázia, mint viselkedési kód, és mint társadalmi gyakorlatok és korlátok halmaza, ill. összessége⁵. Láthatjuk, hogy a külső jellemzők mellett a belső tulajdonságok, a társadalmi rang és szabálykövetés is fontos elemei a férfiassággal kapcsolatos elvárásoknak.

⁴ Georg L. MOSSE, *i.m.*, 63.

⁵ Andrew Michael ROBERTS, *Conrad and Masculinity*, London, Palgrave Macmillan, 2000, 6.

IV. A modernitás hatása a férfiképre

A férfiasságra vonatkozó korábbi minták a modernitásban válságba kerülnek. Elaine Showalter⁶ elmélete szerint, melyre Kestner is utal, az 1890-as években vette kezdetét a férfieszmény több területen is jelentkező krízise, amikor az uralkodó férfiideál gazdasági, politikai, társadalmi és magánéleti szinten is megkérdőjeleződött. Az 1860-as években fellépő dekadencia mindenhol éreztette hatását, ami majd később, a modernitásban teljesedett ki, mikor már az új utak keresése volt jellemező a társadalomban, a politikában, az irodalomban és az élet egyéb területein is. A hagyományosnak mondható férfikép széttzilálódását több tényező, jelenség együtthatása eredményezte. A 19. század végén és a 20. század elején a homoszexualitás nyilvános tényerésével egyre inkább láthatóvá váltak azok a „férfiatlan férfiak”, akik más vonatkozásban megfeleltek a korábbi hagyományos modellnek, ami a nőmozgalmak előretörésével párhuzamosan elősegítette a hagyományos férfiideál megkérdőjelezését. A saját lábukon megálló, intelligens és önálló nők megjelenése ugyanis szintén jelentős mértékben megváltoztatta a férfiasságról alkotott képet. Ezen felül a századforduló szerzői az irodalmi és társadalmi kötöttségek ellen egyaránt felléptek, hiszen az ebben a szellemben megalkotott irodalmi művekben a dekadens alakok megdicsőültek, a konformizmus hívei pedig megszégyenültek. Mindemellett, a gyarmatosítás tapasztalatai és a világháború borzalmi is megváltoztatták a nyugati világról alkotott korábbi nézeteket. A haladás eszményéből kiábrándult nemzedék próbálta megkeresni a helyét az új viszonyok között, ami erkölcsi és világnézeti ártértékelődéséhez vezetett. Azzal pedig, hogy a középosztály értékrendje megingott, a férfiasság eszménye is új megítélés alá került.

V. A találkozás mint a ráébredés pillanata

Az, hogy vitathatóvá vált a férfiszerep, a modernitás folyamatai és eredményei mellett, a férfiasság sztereotípiájára és a maszkulin szubjektumra történő tudatos ráébredés és kritikus reflektálás eredménye volt. A férfieszmény ellentmondásainak felismerését a „Másikkal”, mint alárendelttel, ill. mint a tudattalan kivetülésével szemben kialakított identitások megfigyelése biztosítja. A gyarmati világban a „Másikkal” való találkozás lehetővé teszi a férfiidentitás elfojtott és eltagadott részleteinek láthatóvá válását. Továbbá, amellet, hogy a

⁶ Elaine SHOWALTER, *Sexual Anarchy: Gender and Culture at the Fin de Siècle*, London, Bloomsbury, 1991, idézi: Joseph A. KESTNER, *Masculinities in British Adventure Fiction, 1880-1915*, Farnham, Ashgate Publishing Limited, 2010, 5.

gyarmati találkozások megvilágítanak olyan, a férfiszubjektumra vonatkozó jellemzőket, amelyek az elsődleges szociális térben nem ismerhetők fel, tovább is formálják a férfiak identitását, ezzel alakítva a férfiképet. Bényei Tamás *Traumatikus találkozások* című művében részletesen foglalkozik a kérdéssel. Megállapításai szerint: „a szubjektivitás mindig már interszubjektivitásként létezik, nemcsak azért, mert önmagát a másikban, a másik révén ismeri fel, hanem etikai értelemben véve azért is, mert eleve a másik kérdésére, a másakra, mint kérdésre adott válaszként kerül létezésbe.”⁷ A gyarmatosítással kialakított interakció a brit gyarmati szubjektumkonstrukciók rejtett oldalait, részleteit is felszínre hozza, aminek eredményeként a fehér férfi identitása válságba kerül, mivel az önmagunkkal való azonosság legtöbbször formálódni kezd a találkozás, ill. párharc során tanúsított viselkedés, végrehajtott cselekedetek és azok valódi következményei alapján. Annak révén, hogy a kollektív ideál és valós életek, sorsok, jellemek között kialakult távolság láthatóvá válik a hatalmat birtokló férfi eszményített fikciója megkérdőjeleződik.

A férfiképben rejlő ellentmondások megismerésének és az eszmény dekonstrukciójának folyamata az irodalomban is nyomot hagyott. Joseph Conrad és Ernest Hemingway írásai nemcsak érzékletesen mutatják be a nyugati társadalmi normák átalakulását a gyarmati környezetben az alárendelttel való találkozások során, hanem – ezzel együtt – a férfieszmény erózióját is szemléltetik. A gyarmati világában játszódnak, Conrad által megírt történetek hősei ugyanis mind férfiak, akik a megváltozott szociális térben nem tudnak megfelelni a „civilizált” társadalom által teremtett férfiassággal kapcsolatos normáknak. A szolga szerepet elfogadó szubjektummal, az alárendelttel történő találkozás során a résztvevő férfiak az interakció révén saját magukkal is szembenéznek, így jellemük változásnak indul. Az idegen környezetnek tehát nemcsak normaformáló hatása van, hanem a brit birodalmi identitást is átalakítja. A gyarmati környezet ugyanis lehetővé teszi, hogy a hatalomgyakorlással kapcsolatos fájó igazság megfogalmazódhasson, ami egyezik a Kestner által idézett Bristowtól származó gondolattal⁸, miszerint az erőszak nem más, mint a gyarmatosítók lelkében meglévő állandó, ösztönös vágy vagy hajlam, ami az imperializmusnak köszönhetően előtérbe kerülhetett. A helyes hatalomgyakorlás és a nyugati társadalom által megformált férfierények hamissága és fikciója Hemingway írásainak is központi témája. Azáltal, hogy bemutatják, nemcsak a brit gyarmatosítók, hanem az amerikai befolyás képviselői is koloniális reflexeket tanúsítanak egy más normákat állító, kevésbé

⁷ BÉNYEI Tamás, *Traumatikus találkozások*, i.m., 21.

⁸ Joseph BRISTOW, *Empire Boys: Adventures in a Man's World*, London, Harper Collins Academic, 1991, idézi: Joseph A. KESTNER, i.m., 11.

összetett szociális térben lezajló valamilyen formában alávetett szubjektummal történő találkozás során, a férfiasságeszmény erőziója szélesebb körűvé és általánosabb érvényűvé válik.

VI. A hatalmi viszonyrendszerek identitásformáló ereje

A különböző társadalmak által megkonstruált férfiidentitást az abban a szociális térben érvényes hatalmi struktúrák és viszonyok is determinálják. Ezt a jelenséget Foucault hatalomelmélete így határozta meg: „*a szubjektumot a szociális tér hozza létre a hatalom benne ható erővonalai révén*”⁹. A fejlettebb társadalom normáihoz viszonyuló szubjektumban a hatalmi szerveződés megváltozása normaváltást és identitásválságot eredményez. A nyugati centrum társadalma és szabályai koloniális kontextusban – az ellenpont bemutatása révén – tehát elemeikre bonthatóak, mivel a hatalmi rendszer alakulása felszínre hozza a norma, az eszmény és az identitás építőköveit és ellentmondásait. Ez a folyamat az általam vizsgált írásokban is bemutatásra kerül. Norbert Elias és Pierre Bourdieu behatóan foglalkoztak a hatalom problematikájával, elméleteik pedig a gyarmati irodalom vizsgálatához is adaptálhatóak. Elias szerint „*a hatalom minden emberi viszony – valamennyi emberi viszony! – strukturális sajátossága*”¹⁰, mely a szülő és a gyermek, ill. a rabszolgatartó és a rabszolga közti viszonyban kölcsönösen, bár nem azonos mértékben érvényesül. Az erőviszonyok átalakulása és változása nemcsak a szubjektum öntudatára, önazonosságára van nagy hatással, hanem a közösség által elfogadott férfikép formálódását is eredményezi. Bourdieu a férfi hatalmának kérdéseit vizsgálja, szerinte „*a férfiuralom keletkezésének alapja a férfiak szocializációja során öntudatlanul elsajátított libido dominandi, azaz az uralkodás ösztönösen meglévő vágya, egyfajta belső kényszerre épülő kötelességtudat, amivel a férfi önmagának tartozik*”¹¹. A szervezettebb társadalmakban élőknek önuralmat kell tanúsítaniuk és csak bizonyos korlátok között élhetik ki ezen vágyukat. A más szabályokat érvényesítő gyarmati környezetben az uralkodás és a hatalomgyakorlás eszköze elsősorban az erőszak. A szereplőknek alkalmazkodniuk kell az ott érvényben lévő szabályokhoz, hogy megőrizték férfiasságuk illúzióját, de a normaváltás és a határátlépés az identitáskonstrukciók változásához, ill. a szubjektum bizonyos fokú és különböző formájú pusztulásához vezet. A társadalmilag megkonstruált férfiasság, a gyarmatosító és a gyarmatosított közötti hatalmi

9 Izabella GAÁL, *A férfi főszereplők identitásának kialakulása és széthullása Joseph Roth Radetzky- induló című regényében (Phd értekezés)*, Debrecen, 2011, 3.

¹⁰ Norbert ELIAS, *What is Sociology?*, London, Hutchinson, 1978, 74.

¹¹ Pierre BOURDIEU, *Férfiuralom*, ford. N. KISS Zsuzsa, Bp., Napvilág Kiadó, 2000, 88.

viszony, valamint a férfiuralom és az erőszak identitásformáló összefüggései mind Conrad, mind Hemingway műveinek fontos szervező elve. Témaválasztásomat az indokolja, hogy mindkét szerző a modern világban élő ember értékválságát helyezi központba, így könnyen elemezhetőek bennük egyrészt a társadalmi konvenciók egyénekre gyakorolt determináló hatása, másrészt a közösségi eszmények hiányosságai, azok elérhetetlensége és az abból fakadó egyéni válságok. Az összevetés érdekességét azonban az adja, hogy a két szerző különböző módon, eltérő fókusszal jut el a nyugati értékrend csődjének és a tradicionális eszmények válságának ismertetéséig. Az írókat elválasztó korkülönbségből és a munkásságuk között eltelt évtizedek változásaiból adódik, hogy a társadalmi átalakulás más-más fázisára, a férfieszmény válságának eltérő dimenziójára reflektálnak. Érdekes módon míg Conrad a gyarmati viszonyok és a hajós élet bemutatása révén bontja le a férfiassággal kapcsolatos eszményeinket, addig Hemingway a modern világban megváltozó, maszkulinitással kapcsolatos illúziók szertefoszlásából indul ki és a férfiasság kultuszának szétesését szemlélteti a gyarmati játékeret bevonva. Ezen írások összevetése révén tehát jól felfejthetőek a férfiasság válságának különböző folyamatai, okai és eredményei.

VII. A férfiassággal és a hatalommal kapcsolatos elképzelések válsága Joseph Conrad írásaiban

Conrad történetei a férfiak világában játszódnak, főhőseit legtöbbször a tudás, a hatalom és a profit megszerzése motiválja, a szerző azt fejtegeti, milyen döntéseket hoznak a szereplők céljaik elérése érdekében, valamint felveti a szabad akarat és a tudatosság kérdését a meghozott elhatározásokkal kapcsolatban. Conrad műveiben olyan helyzeteket és szituációkat teremt, melyekben a férfiak erkölcsi árnyaltabban mutathatóak be, a morális elvek és törvények többértelművé válnak, ugyanakkor bemutatja, hogy azok sokszor nem megvalósíthatóak és illuzórikusak. Az írásokban olyan témák kerülnek fókuszba, mint az uralkodás, az erőszak, a férfiasság és a nemi sztereotípiák formálódása. A *Lord Jim* is a férfiassággal kapcsolatos kérdések sorát veti fel. A regény egy fiatal, brit tengerész történetét meséli el, amelyben a saját maga és a közösség által érvényesnek ítélt férfieszmény és a főhős jelleme, ill. valós élethelyzeteiben tanúsított viselkedése között ellentétek feszülnek. A történetből kiderül, hogy hibái és bűnei ellenére Jimre mégis jellemző az emelkedettség, olyan alkat tehát, aki csupán ábrándozásai miatt nem tud felnőni saját hőseszményéhez, így többször is elszalasztja az ideál megvalósításának lehetőségét.

Marlow – a narrátor – szintén a férfiideál és annak megvalósulása közötti kontraszt értelmezésével küzd, hiszen egy a tengerészek közösségébe tartozó mégis bukott hősnek és kudarcának vizsgálatával párhuzamosan a maszkulinitásról kialakult véleményét, ítéleteit kell ártértekelnie, a mindenkor olvasókhöz hasonlatosan, akik a férfiasságra vonatkozó sztereotípiáikkal szembesülnek, tehát – éppúgy, mint Marlow – kialakított nézeteik modifikálására kényszerülnek. A modernség irodalmában központiá váló témák a lezajló társadalmi változások lenyomatai, ugyanakkor a művek visszahatnak arra a szociális térre, melyben keletkeztek azáltal, hogy elgondolkodtatják az olvasókat, ill. szembesítik őket az aktuális tendenciákkal.

Jim gondjai és kudarcai is ráébresztik Marlowt korának problémáira. A hagyományos angol nevelésben részesülő lelkészfiú az elsődleges szociális tere által kialakított férfiasságmodellnek a katasztrófa és ezzel együtt az önmegismerés pillanatáig tökéletesen megfelelni látszik. Külső és belső tulajdonságai a kor férfieszményének alappillérei. A regény kezdősoraiban olvashatjuk róla, hogy *„Egy-két hüvelykkel volt talán alacsonyabb a hat lábánál, izmos testalkatú; mindig egyenesen szemközt fordult az emberrel, vállát kissé leeresztve, fejét leszegve, alulról bámult az ember szemébe, úgyhogy a támadni készülő bikára emlékeztetett. A hangja mélyen, erősen szólt, modorát valamiféle makacs magabiztosság jellemezte, de ez a legkevésbé sem volt sértő.”*¹² A jellemzés olvasva nem véletlen, hogy nemcsak Jim, de az őt körülvevő és megismerő emberek is, úgy gondolják, hogy nagy tettekre hivatott és, hogy eleget tesz a társadalom férfiakkal kapcsolatos elvárásainak. A főhős identitásválságának és tragédiájának oka az önfegyelem és az önuralom hiánya olyan körülmények között, amelyek hősiességet és férfias helytállást követelnének. A cselekvés pillanatában ugyanis a fiatal tiszt szinte öntudatlanul enged ösztöneinek, saját életét menti, és nem képes a közösség érdekeit figyelembe véve feláldozni saját magát, ahogy azt a hőskötl elvárható. Jim egy arab zarándokokat szállító gőzös első tisztje lett. A hajó a társadalmi normák szempontjából egy köztes, semleges teret szimbolizál, hiszen miközben a fedélzeten feltétlenül érvényesülnek a nyugati hierarchikus viszonyok és magatartási minták, ill. a társadalmi érintkezés bizonyos konvenciói, addig a folyamatosan jelen lévő veszély miatt sokkal inkább szükség van bizonyos hagyományos, a fizikai erőnléttel kapcsolatos (a harchoz vagy vadászathoz is szükséges) tulajdonságokra. A tengerész itt került olyan helyzetbe, ahol

¹² „He was an inch, perhaps two, under six feet, powerfully built, and he advanced straight at you with a slight stoop of the shoulders, head forward, and a fixed from-under stare which made you think of a charging bull. His voice was deep, loud, and his manner displayed a kind of dogged self-assertion which had nothing aggressive in it.” Joseph CONRAD, *Lord Jim*, ford. ÖRKÉNY István, Debrecen, Európa Könyvkiadó, 1972 (A Világirodalom Remekei,4), 5.

nem tud megfelelni az önmagáról kialakított képnek, pedig a katasztrófa pillanatában épp a hagyományos magatartási minták alkalmazására lenne szüksége. A hajókatasztrófának köszönhetően Jim ráébred saját jellemének fogyatékoságaira, önképének illuzórikus voltára. Eszményei és valós cselekedetei közti ellentmondások felszínre hozzák Jim tudattalanjának rejtett elemeit, gyávaságát, felsőbbrendűségének érzetét a legénység nem fehér tagjaival, illetve az arab zarándokokkal szemben. Jim önmagával való szembenézésre kényszerül, így az intraszubjektivitás pillanata ebben az esetben is identitásválsághoz, a szubjektumkonstrukciók átrendeződéséhez vezet.

A szerepmodellek általános válságát jól szimbolizálja Jim története, melyben már megmutatkozik a még fennálló és érvényes erkölcsi normák válsága. A természet és a változó világ törvényei azonban már szembekerülnek az erkölcsi törvényekkel, ezzel olyan helyzetbe sodorva a szereplőket, melyből nincs igazi kiút. Sarbu Aladár¹³ szavaival élve: „a hősök vagy feladják tisztességüket, hogy aztán ne tudjanak mit kezdeni a szabadulással, vagy nem, és akkor abba buknak bele”. Jim megzavarodik mikor a régóta vágyott lehetőség felbukkan, ösztönösen, racionális mérlegelés nélkül választja a tisztességtelen utat. A conradi univerzumban tehát a szereplők determináltak, a természeti törvények meghatározzák viselkedésüket, döntéseiket, így nem igazi szabadság reprezentálódik választásaikban, ahogyan azt Schnauder¹⁴ is kiemeli. Az etikusság és a morális elvek olyan ideálokká válnak, amik követése szükséges és lehetséges, de ezek nem minden esetben megvalósíthatók.

Döntése miatt érzett büntudata végigkíséri Jim egész további életét, aminek központjában továbbra is ideáljainak megvalósítása áll. A becsület visszaszerzéséért folytatott meg nem szűnő küzdelmek és az eszményhez való beteges ragaszkodás sodorja Jimet elkerülhetetlen végzete felé. A tengerészen felgyülemelő keserűség, szorongások és frusztrációk abból is adódnak, hogy nem képes megbirkózni a változó társadalomban előtérbe kerülő férfiasságeszmény, ill. saját maszkulin öntudata látszólagos és megalapozatlan voltával. Továbbá, feszültségeket szül az is, hogy Jimet karrierjének és életének derékba törése megfosztja attól a lehetőségtől, hogy a tudattalanul elsajátított, ösztönös és a nyugat hatalom-centrikus szociális terében megerősödő *libido dominandit* kiélhesse, hiszen az uralkodás vágya a magasabb pozíciók elérhetetlensége révén nem teljesülhet be. A fiatal tengerész tiszta lappal akar kezdeni, de nem tud a múlt szégyenén túllépni ott, ahol a brit normák a kötelezőek. Az előmenetele tehát akadályba ütközik a civilizált világban, így Jim számára

¹³ SARBU, Aladár, *Joseph Conrad világa*, Bp., Európa Könyvkiadó, 1974, 50.

¹⁴ Ludwig SCHNAUDER, *Free Will and Determinism in Joseph Conrad's Major Novels*, Amsterdam, Rodopi Editions, 2009, 105.

férfiassága, tisztessége helyreállításának és érvényesülésének lehetősége csak gyarmati környezetben, egy más normákat követelő társadalomban valósulhat meg. A megváltozott szociális térben a hatalmi viszonyok máshogyan formálódnak, így Jimnek lehetősége nyílik a „Másik” feletti uralkodásra és hatalomgyakorlásra, ugyanakkor a férfiasság újrakonstruálása egyben a hagyományosnak mondható normák levetkőzését jelenti, amivel a maszkulin szubjektum bizonyos fokú pusztulásnak indul. A gyarmati környezet normáihoz, hatalmi viszonyaihoz való alkalmazkodás a tradicionális férfieszmény dekonstrukciójához vezet. A határátlépés¹⁵ és az, hogy Jimnek az új élet felépítése után ismételten szembe kell néznie egykori önmagával és elkövetett hibáival, a szubjektum identitásbeli, lelki és fizikai megsemmisüléséhez vezet.

Conrad *A haladás előőrse* című elbeszélésében is azt vizsgálja, hogy az uralkodásvágy megélésének tudatosítása és lehetősége, ill. a hatalom megtartásának esélye, módja és ennek felismerése miként formálja a normát és vezet a már elsajátított szabályrendszerek megkérdőjeleződéséhez. Ezzel együtt pedig nemcsak a szereplők identitásválsága, hanem a férfieszmény dekonstrukciója is részletes bemutatásra kerül a műben. Kayerts és Carlier a nyugati, civilizált férfit testesítik meg, akik – a gyarmati ideológia szerint – a haladás képviselői Fekete-Afrikában. A két főhős a gyors profitszerzés reménye miatt utazik a kereskedőállomásra. Az a szociális tér, ahol felnőttek, meghatározza, hogyan gondolkodnak a férfiasságról, a hatalomról és a haladásról, afrikai életüket azonban nemigen tudják az európai normák szerint alakítani, a változó társadalmi környezet ugyanis átformálja és lebontja eszményeiket és identitásukat. Sarbut idézve: „*az európaiától oly annyira elütő környezetben a fehér civilizáció rétegei vékony hártya gyanánt foszlanak le róluk*”¹⁶, amivel Conrad rámutat arra, hogy az erkölcsi normák követése csupán üres szokásgyakorlás, melyre csak a megszokott nyugati környezetben van lehetőség.

A szereplők bemutatásából kiderül, hogy otthon, Angliában, különböző módon ugyan, de megfelelnek a férfiassággal szemben állított bizonyos normáknak. Kayertsről olvashatjuk, hogy „*Melie a lánya volt. Miatta dobta sutba az állását a Távíróhivatalban, ahol pedig tizenhét, tökéletesen boldog évet eltöltött, azért, hogy megkeresse a lánya hozományát.[...], így Kayerts fájdalmasan nélkülözte [...] az állami tisztviselők kényelmes, egyhangú és vigasztaló gondolatait*”¹⁷. Kayerts tehát a hivatalnokok unalmas életét élte, majd feláldozta

¹⁵ KESTNER elemzésében a határátlépés az egyik a kalandregényekben szereplő hősök életfolyamának négy szakaszából, mely a normaváltást jelzi. Joseph A. KESTNER, *i.m.*, 10.

¹⁶ SARBU Aladár, *i.m.*, 88.

¹⁷ “Melie was his daughter. He had thrown up his post in the Administration of the Telegraphs, though he had been for seventeen years perfectly happy there, to earn a dowry for his girl. [...] He regretted all the things he

önmagát, boldogságát lánya jóléte és megélhetése céljából. Az angol társadalom hasznos tagjaként jelenik meg előttünk, aki tisztességes, önfeláldozó és tevékeny, így a férfiakkal szemben támasztott számos elvárásnak megfelel. Carlier férfiassága különbözik ettől, hiszen annak ellenére, hogy a katonaság világában jól érezte magát, a férfiasságnak csupán bizonyos külső ismérveit tette magáévá, de a hűség, állhatatosság, és az (ön)fegyelem követelményének nem felelt meg. Miután önhibájából elvesztette pozícióját, hanyag és haszontalan ember lett belőle. „Mevált a hadseregtől, majd lustaságával és arcátlanságával olyan kellemetlenné vált családja számára, hogy egyik sógora [...] másodügynöki állást szerzett neki a Társaságnál. [...] Ő is visszasírta a régi életét. Siratta a kardcsörgéstől, sarkanytűpengetéstől hangos, szép délutánokat¹⁸”. A katonaság intézménye szoros kapcsolatban van a civilizált világban a férfiasság eszményével, hiszen a férfias küzdelem és versengés játéktérét és intézményes kereteit jelenti. Carlier azonban nem annyira a katonai hivatás eszményeit, hanem inkább az impozáns külsőségeit tartotta fontosnak. Ábrázolásában megmutatkoznak negatív tulajdonságai, ill. hiányosságai, de a férfiasságeszménnyel összhangban lévő önképe mégsem kérdőjeleződik meg a megszokott környezetében, hiszen otthon nem követett el komolyabb normasértést. Hőseinket látszólag tisztos törekvések vezették ideig, még a haladás eszméjét is sikerül magukévá tenniük, így a nemes ügyért küzdő katonának gondolják magukat. A hagyományos szerepek és normák azonban Afrika világában szétzilálódnak, hiszen a nyugati minták és a civilizációs szabályok a gyarmati társadalmakban haszontalanná és értelmetlenné válnak, így ezek átmentése és importálása nem lehetséges. Az udvariassági formulák és a korábban rögzült társadalmi konvenciók követése először manírrá silányul, majd a „hősök” egyszerűen túllépnek rajtuk. Elveiket a támogató és összetartó nyugati társadalom és saját belső ellenállásuk hiánya miatt nem képesek megtartani, így erkölceiket hamar levetkőzik a koloniális környezetben, előzetes normarendszerük meggyengül, mivel az itt uralkodó szabályok szerint a civilizációs normasértés nem minősül határátlépésnek. A rabszolgakereskedelem miatti bűntudat nem sokáig gyötri a szereplőket, a nyereségvágy elvakítja őket, a profitorientáltság legyőzi a morális aggályokat. Láthatjuk, hogy a társadalom által beléjük ültetett normák és ezzel együtt saját identitásukról és a férfiasságukról alkotott nézeteik is fokozatosan dekonstruálódnak ebben a környezetben. A történet tanulsága szerint

used to see, day after day; all the thoughts suggested by familiar things”. Joseph CONRAD, *A haladás előőrsé = Kisregények és elbeszélések*, ford. MÉSZÁROS Klára, Bp., Európa Könyvkiadó, 1979, 196.

¹⁸ „He had left the army and had made himself so obnoxious to his family by his laziness and impudence that an exasperated brother-in-law had made superhuman efforts to procure him an appointment in the Company as a second-class agent. He, like Kayerts, regretted his old life. He regretted the clink of sabre and spurs on a fine afternoon, the barrack-room witticisms, the girls of garrison towns.” *Uo.* 197.

az erkölcsi szabályok nyújtotta biztonságérzet törékeny, a nyugati világ értékrendje nem elég szilárd ahhoz, hogy fenntartsák a hatalom, a haladás és a férfinem eszményeit.

A szereplők szabad akarata itt sem érvényesülhet, a hősök szabályszerűen megbuknak az ellenséges környezetben. Az erkölcsi tartás erőtlenségéből adódóan, ösztöneik és az új világ szabályai egyre inkább meghatározzák viselkedésüket, így választásaikban nem saját elköteleződésük játszik szerepet, hanem különböző pszichológiai, társadalmi, gazdasági és politikai determináló erők. Ezzel együtt a szereplők felelőssége is csökkent, felmentésül szolgál számukra, hogy válságuk általánosan emberi, hisz Conrad világában alig akad olyan hős, aki hasonló szélsőségeket között is képes megtartani elveit és becsületes tud maradni. Kayerts és Carlier azonban nem tudnak túllépni saját lezüllésükön, letaglózza őket erkölcstelenségük, így végül egyikük sem képes megbirkózni tettei következményeivel, nem mentik fel magukat, az erkölcsi háttér beteljesíthetlensége vezet bukásukhoz.

Az imperializmus kritikája, a haladás eszméjének kudarca mellett a férfiasság modellje és a „civilizátorok” hatalomgyakorlása is megkérdőjeleződik. A gyarmatosító és gyarmatosított, főnök és alkalmazott közötti viszonyokat meghatározó hatalmi struktúrák is különös módon átrendeződnek, hiszen a hatalom is fokozatosan egy bennszülött alkalmazott – Makola – kezébe kerül, ami a szereplők számára érthetetlen és tovább növeli idegenségérzetüket. A hatalmi háló kuszasága, illetve az ösztönös és a szocializáció során megerősödő uralkodásvágy kiélhetetlensége fokozatos félelmeket és szorongásokat szül Kayertsben és Carlierben, a feszültség a végsőig fokozódik, ami végül gyilkossághoz, majd öngyilkossághoz vezet. A hagyományos normák elhagyása tehát itt is identitásválságot eredményez, főhőseink a gyarmati környezet viszonyait, normáit nem képesek értelmezni. Az idegen környezet kiismerhetetlensége révén eredeti szabályrendszerük helyébe nem épül be a más normákat érvényesítő követelményrendszer, ami nemcsak a nyugati civilizációból érkező szereplők férfiasságának megkérdőjelezését, hanem tragikus halálát is eredményezi. Az alárendelt szubjektummal történő találkozás szerepe a hatalmi viszonyok formálásában, ill. a saját természet és jellem szélsőségeinek megmutatkozása értelmezhetetlen – olvashatatlan – a szereplők számára, ami nemcsak az identitásuk és a férfieszményük dekonstrukciójához, hanem teljes pusztulásukhoz vezet.

Annak ellenére, hogy ebben a műben Kayerts és Carlier szinte öntudatlanul sodródnak bele a normaelhagyás folyamatába és, hogy az ő esetükben inkább a hatalmi rendszer kiismerhetetlensége, ösztönös uralkodásvágyuk tudatosításának képtelensége és az (ön)reflexív gondolkodásuk hiánya vezet személyes tragédiához, ahhoz hogy engedjenek a primitívebb környezet kísértéseinek, a szövegben mégis felismerhetőek a férfieszmény

lebontásának lépései, ill. megfogalmazódik a hatalom és a kizsákmányolás közti összefüggésekből levezethető társadalomról – és annak normáiról alkotott – kritika.

VIII. A maszkulinitás és a gyarmatosítás eszményének krízise Ernest Hemingway műveiben

Ernest Hemingway írásainak fókusza is a férfiideál érvényességének és a férfias helytállás lehetőségének vizsgálata mellett, a nyugati világból érkezők – nem csak a brit gyarmatosítók – által tanúsított koloniális reflexek és a birodalomépítők viselkedési mintáit követő magatartásformák bemutatására helyeződik. A *Francis Macomber rövid boldogsága* című írás célja a különböző módokon zajló (vadászat, vetélkedés, kapcsolati viszály) és különféle résztvevők (vadállatok és Francis, Francis és a felesége, ill. Francis és Wilson) közötti párharcok hatalmi viszonyainak feltérképezése és a férfiasság eszmény, ill. az azt alkotó elemek részletes ismertetése. A novellában Francis Afrikában egy szafarin vesz részt feleségével. Első megjelenítéséből kiderül, hogy az amerikai társadalom egy megbecsült tagjáról van szó: „Francis Macomber nagyon magas, nagyon jókötésű férfi volt, már akinek a nagy csontú termet tetszik. Fekete volt, haja rövidre nyírva, mint az evezősöké, ajka inkább keskeny. Az emberek jóképűnek tartották. [...] Harmincötödik évében járt, kitűnően tartotta magát, jól értett a labdasportokhoz, csakis nagy sereg halakat fogott ki, sikereit egy sereg rekord koronázta...”¹⁹. A jellemzésből az olvasható ki, hogy Francis a korabeli amerikai – de akár brit – férfieszménynek is megfelel, hiszen fehér, felsőosztálybeli férfi, aki nemcsak küllemével testesíti meg az eszményi férfit, hanem a sportokban és a halászatban elért sikerei is tovább erősítik maszkulinitását. Francis Macomber korában ugyanis általános meggyőződés volt, hogy a sporttevékenység fejleszti a férfias erényeket és növeli az akaraterőt, a kitartást és a bátorságot.²⁰ Sokat elárul a szereplőről az is, hogy a labdajátékokban nyújt kiemelkedő teljesítményt, hiszen ezek legtöbbször mindig csapatjátékok, melyek során az együttműködés és a fair play elsődleges fontosságú, ugyanakkor már a versengő²¹ és közösségi férfiasság

¹⁹ „Francis Macomber was very tall, very well built if you did not mind that length of bone, dark, his hair cropped like an oarsman, rather thin-lipped, and was considered handsome. [...] He was thirty-five years old, kept himself very fit, was good at court games, had a number of big-game fishing records...” Ernest HEMINGWAY, *Francis Macomber rövid boldogsága* = *Elbeszélések*, ford. ANDRÁS T. László, Bp., Európa Könyvkiadó, 1973, 334.

²⁰ George L. MOSSE, *i.m.*, 53-54.

²¹ A harcias, a versengő és a kooperatív- közösségi férfiasság szintjeit Hadas Miklós (2003) különbözteti meg elemzésében, amely a férfikép és a kül. Korokban fontos, népszerű és kiemelkedő jelentőségű egyéni vagy közösségi sportok kapcsolatát vizsgálja, felvázolva ezzel egy fejlődéselvű modellt. HADAS, Miklós, *A modern férfi születése*, Bp., Helikon Kiadó, 2003, 9-14.

sportjai közé tartoznak, melyek a harcias férfiasságon túllépő, magasabb szintű, civilizált fázist tükröznek. A gyarmati közegben azonban a harciasság a fontos, mely az olyan sportokban kerül leginkább előtérbe, mint a vadászat. Ez a környezet olyan elemi férfias tulajdonságokat követel meg, melyek a nyugati, „civilizált” világban már nem annyira lényegesek. Ez ahhoz vezet, hogy Francis férfiassága a történet elején megkérdőjeleződik, hiszen az idézet folytatása a következő: „*most nemrég pedig mindenki szeme láttára bebizonyította, hogy gyáva*”²². Az amerikai társadalom tehát az a szociális tér, amely létrehozta Francis Macomber szubjektumát, az új társadalmi környezet azonban már eltér az eddigitől. A gyarmatok világában a küzdelmek és párharcok más normákat állítanak a résztvevők elé, így a férfiidentitás is máshogyan konstruálódik, tehát a hős maszkulinitása válságba kerül. Emellett, a hemingwayi világban érvényes erkölcsi-kódex alapján a férfiasság követelményei már nem egyeznek meg a hagyományos erkölcsökkel és szabályokkal, hanem felülírják azokat. A tradicionális erkölcsi háttér gyenge, a szereplők a „morális vákuum” világából érkeznek, így a conradi univerzumhoz viszonyítva a becsületesség és a korábbi értékek már veszítettek jelentőségükből. Francis, felesége és Wilson kapcsolatából is kiderül, hogy a házasságtörés bűne alól felmenthető a 20. századi amerikai nőt megtestesítő asszony, mivel míg férje gyávának és férfiatlannak bizonyult, addig az angol vadász férfiassága kétségbevonhatatlan marad, annak ellenére, hogy viselkedése és döntései is – a hagyományos felfogás szerint – több kivetnivalót is hagynak maguk után. Megfigyelhetjük, hogy az elbeszélés univerzumában a hűtlenség rendjén van, amíg Francis nem felel meg a bátorságot, az erőt és a hatalomszerzést előtérbe helyező elvárásoknak, és míg életének fordulata be nem következik. A hőssel szemben támasztott, számára eddig kevésbé felismerhető, szerepmódel beteljesítése Francis feladata, amely félelmei és a házasságában tanúsított erőtlenségének levetkőzése révén válhat csak lehetővé

A címben szereplő hőssel szemben Wilson rendelkezik azokkal a tulajdonságokkal, amelyek biztosítják számára, hogy megőrizze férfiasságának nimbuszát Afrikában is. Kapcsolata Francissal a tanár-tanítvány viszonyra emlékeztet, hiszen Wilson megpróbálja segíteni Francist abban, hogy visszaszerezze, ill. újra felépítse férfiasságát és maszkulin identitását. Az angol vadász az, aki bevezeti Francist a hagyományos férfiasság világába, ezzel együtt pedig – hiszen nem vonatkoztathatunk el a gyarmati környezettől – Francisnek a brit imperializmus elveit, nézőpontját kell magáévá tennie, ill. a hatalmi viszonyaival kell azonosulnia, megerősítve ezzel a „fehér maszkulinitás hegemoniáját”²³. Wilson nemcsak

²² „... and had just shown himself, very publicly, to be a coward.” Ernest HEMINGWAY, *i.m.*, 334.

²³ Amy L. STRONG, *Race and Identity in Hemingway's Fiction*, New York, Palgrave Macmillan, 2008, 60.

mintát ad Francis számára, hanem vadászatra oktatja és próbál útmutatást nyújtani neki abban, hogy miként kontrolálja a feleségét. Láthatjuk, hogy Wilson nézőpontja szerint – amiben az imperialista ideológia is tükröződik – a férfiasság a hatalom megszerzése és gyakorlása útján érhető el, legyen ez az afrikai vadállat leölése, vagy az asszony fölötti uralom megszerzése. Ahogy Elias elméletében is megfogalmazódott, hogy a hatalmi viszonyok strukturálják az emberi kapcsolatokat, így van ez Margot és Francis kapcsolatában is, hiszen a házastársak kölcsönösen sakkban tartják egymást, a harmónia és a boldogság teljes hiánya sem ösztönzi a feleket válasra, mivel mindketten kapnak kettőjük házasságából valamit, amire szükségük van. Egyrészt Francis reprezentatív feleség iránti vágya, másrészt Margot gazdag és jó származású férj iránti igénye teljesül be ebben a viszonyban. Azzal azonban, hogy Francisnek sikerül a megváltozott viszonyokhoz illeszkedve újrakonstruálnia férfi identitását, a kapcsolat hatalmi erővonalai megváltoznak, felbomlik az eddigi kapcsolati egyensúly, amelyben egyértelműen az asszony volt a domináns fél. Az erőviszonyok átrendeződése vezet Francis tragédiájához, ahhoz hogy újonnan szerzett férfiasságát nem tudja kiteljesíteni és megélni. Bourdieu elméletének tükrében elmondható, hogy Francisben mindig meg volt az uralkodás ösztönös vágya, a *libido dominandi*, amelyet Wilson útmutatása, a gyarmati környezet szélsőséges viszonyai révén tudott csak kiélni. A történet folyamán Francis szinte archetipikus figurává válik, a létért való küzdelem univerzális dimenzióba emelkedik, hiszen Francis férfias tartásból küzd, bizonyítani akarja saját maga és a környezete számára, hogy képes kitartóan harcolni és nem feladni. Az eddig elemzett hősökhöz hasonlóan Francisnek sincs igazán választása, mivel az új környezet és az őt körülvevő szereplők erős elvárásai determinálják viselkedését és meghozott döntéseit, Francis ezen lelki nyomás hatására küzd meg félelmeivel, ezzel együtt pedig rákényszerül arra, hogy szembenézzon a megszerzett lehetőségeivel, majd a fizikai halállal. Harca elvezette ugyan a boldogsághoz, de az erőviszonyok átalakulását tragédia kíséri, a drasztikus átalakulás itt is személyes katasztrófához – Francis halálához – vezet. A boldogság elérésének pillanatában sor kerül a normahatár átlépésére, hiszen a vadállat leölésével, ill. félelmei legyőzésével Francisnek muszáj levetkőznie azon tulajdonságait, amelyek révén a nyugati társadalom elismerését kivívta és elsajátította azon jellemzőket, melyek biztosítják sikerességét a gyarmatokon, tehát Wilson eredményessége abban, hogy átadja nézeteit, tagadhatatlan. A tradicionális férfikép gyarmati környezetben megmutatkozó alkalmatlansága és ellentmondásai ebben a műben is jelzik a korábbi férfiasságeszmény szétzilálódásának folyamatát, de a történetészövés ennek részletes kibontására nem teremt lehetőséget. A gyarmati környezetben lezajló találkozások frusztrációkat és feszültségeket generálnak Francis lelkében, hiszen annak ellenére, hogy

követte és alkalmazta korának férfiassággal kapcsolatos normáit, magánéletében mégsem sikerült hatalomérvényesítő szerepbe kerülnie. Arra következtethetünk tehát, hogy a bivalyok levadászása sok szempontból fordulópontot jelenthetett volna Francis életében, identitásának és eszményeinek további formálódásában, ám a férfieszmény teljes lebontása, a hatalomgyakorlás traumái, és a további primitívebb normákat követő identitásformálás csak feltételezhető Hemingway ezen művében.

A Kilimandzsáró hava számos ponton párhuzamba állítható a *Francis Macomber rövid boldogságával*. Mindkét férfi – Francis és Harry is – jómódú amerikaiak, akiknek privilegizált helyzete saját pusztulásuk forrásává válik²⁴. Mindketten fehérek, gazdagok és magas társadalmi ranggal rendelkeznek, de gyarmati környezetben rá kell döbbernük a férfiasságról alkotott képük és saját maszkulinitások hiányosságaira és hamis voltára, így az afrikai környezetben identitásválságba kerülnek. Férfiasságuk beteljesülésének akadályai mindkét esetben valamilyen módon a hatalom, ami nem az ő kezükben összpontosul. Harry esetében a férfieszménnyel történő azonosulás azért lehetetlen, mert a jólét és a gazdagság, melyet a felesége vagyonának és társadalmi helyzetének köszönhetett, elpuhította, erőtlenné tette és tehetsége elhanyagolását eredményezte. Egy önreflexív pillanatában Harry így beszél erről: „*De magadban azt mondtad, hogy írni fogsz ezekről az emberekről; a nagyon gazdagokról; mert te nem vagy közülük való, hanem csak kém vagy az országukban; és el fogod hagyni és írsz róla [...] De ő sose írja már meg, mert az elmaradó írás, a kényelem minden egyes napja, az életmód, amit megvetett, tompította a képességeit, s elpuhította akaratát annyira, hogy végül már egyáltalán nem dolgozott*”²⁵. Az anyagi függés állapota a hatalomgyakorlás és az írói kreativitás megélésének lehetetlenségét eredményezi, ami frusztrációkat, szorongásokat vált ki Harryből. Saját magától undorodva, életéből kiábrándulva tehát úgy dönt, hogy újra kell kezdenie egy olyan helyen, ahol rehabilitálhatja korábbi önmagát. Ez motiválja afrikai útjukat, abban reménykedik ugyanis, hogy ebben a luxust nélkülöző, más normákat állító környezetben visszakövetelheti saját férfiasságát és identitását. Hiába hisz azonban abban, hogy „*itt valami módon ledolgozhatja a lelke zsírját*”²⁶, mivel rangjához és életmódjához tartozó káros szokásait nem tudja levetkőzni, ill. dependenciájától sem tud megszabadulni. Afrika nem lehet a megváltás birodalma számára, mivel a Kilimandzsáró által szimbolizált

²⁴ *Uo.*, 74.

²⁵ „But, in yourself, you said that you would write about these people; about the very rich; that you were really not of them but a spy in their country; that you would leave it and write of it [...]. But he would never do it, because each day of not writing, of comfort, of being that which he despised, dulled his ability and softened his will to work so that, finally, he did not work at all.” Ernest HEMINGWAY, *A Kilimandzsáró hava* = *Elbeszélések*, i.m., 381.

²⁶ „He could work the fat off his soul...” *Uo.*, 382.

tágas és fenséges vidék iránt inkább ellenséges érzelmeket táplál. Annak ellenére, hogy Harrynek nem okoz gondot a gyarmatosítók viselkedésmintáinak követése, mivel egyrészt a hatalmat gyakorlók beszédmódját követi, amivel pedig a „a Másik” alárendelt szubjektum kolonizálását hajtja végre találkozásaik során, másrészt pedig szemléletét negatív sztereotípiák és előítéletek határozzák meg, amelyek a gyarmatosítók nézőpontját, világlátását idézik fel, ahogyan ezt Amy L.Strong is kiemeli²⁷, nem sikerül férfiidentitásának visszaállítása. Sebesülése révén feleségétől és a helyi szolgálattól való függése még inkább növekszik. Harry tragédiája abból adódik, hogy a civilizált világban felesége jelleme, társadalmi ragja és anyagi jóléte akadályozza férfiasságának megélését, míg Afrikában sebesülése gátolja meg maszkulinitásának visszakövetelését. Harry – Francishez hasonlóan – a körülmények áldozatává válik, hiába próbál olyan döntést hozni, mely megkönnyítené célja elérését, azt, hogy alkotó férfivá válhasson, akarata nem elég erős ahhoz, hogy legyőzze környezete determináló erőit, így bukásra van ítélve. A hagyományos eszmények és szerepmodellek helyébe állított hemingwayi erkölcsi-kódexnek sem tud tehát megfelelni, ennek képtelensége, a tehetetlenség és a tragédia elkerülhetetlenségének bizonyossága kínozza Harryt, amivel az író ügyesen rámutat Harry egyéniségének és ezzel együtt a társadalmi szerepmodellnek a hiányosságaira.

Tagadhatatlan, hogy a főszereplő rendelkezik férfias attribútumokkal, azzal azonban, hogy a felesége – ahogyan a modern nők általában – a korábban inkább férfiakra jellemző tulajdonságokat vesz fel, kreatívvá, önállóvá és ügyessé válik, Harry férfiasságán csorbát ejt. A feleség – Margothoz hasonlóan – ebben az írásban is segít bevégezni a főhős összeroppanását, elsősorban azzal, hogy egyénisége, pénze és társadalmi státusza miatt (öntudatlanul) megfosztja Harryt a hatalom és a férfiasság megélésének lehetőségétől. A hagyományos férfi-női szerepeket felforgató, változó világban a férfiaknak – így Harrynek is – más erényekre lenne szüksége, melyek elsajátítására gyarmati környezetben lehetőség adódik. A főhős érzi és felismeri, hogy férfiassága sérült, azonban a gazdag élet kényelme nem ösztönzi őt változtatásra. Halála előtt kényszerül rá, hogy szembesüljön élete hibáival és férfiúi identitásának illuzórikus voltával. A hatalmi viszonyok alakulása sem teremti meg azokat a lehetőségeket és körülményeket, amelyekben Harry az ösztönösen birtokolt, majd az elsődleges szocializációja során bevésődött *libido dominandit*, vagyis az uralkodás vágyát megélhetné. Harry házassága során előbb anyagi, társadalmi majd később testi mivoltában is kiszolgáltatott helyzetbe kerül. A függés állapota miatt tovább sérül férfiidentitása, ennek

²⁷ Amy L. STRONG, *i.m.*, 74.

fájdalma és már megváltoztathatatlan volta szólal meg Harry kegyetlen kifakadásában, panaszkodásában. A kiélhetetlen *libido dominandi* szorongáshoz vezetett Harry életében is, de halála tudata, mely tehetetlenséggel is párosul, keserűséget és kegyetlenséget szül a férfi lelkében. Annak ellenére, hogy a történet a halál közeledtét és Harry haldoklását meséli el, még a „főhős” pusztulásával sem érhető el a fennkölt hősiesség és férfiasság, a vég nem magasztos és nem kapcsolódik össze a férfiak közösségéért vállalt önfeláldozásával, hisz a körülötte élők sorsára nincs hatással. A baj Harry felelőtlenségének, óvatlanságának és egy apró balesetnek köszönhető, halála tehát banális és jellegtelen, így nemcsak Harry élete, hanem halála is megkérdőjelezi a férfiasságát. Ezzel a novella központba állítja a maszkulinitás megélésének korabeli akadályait, amelyek a férfiak identitásbeli problémáit eredményezik.

A férfi személyes tragédiájának más oka van ebben az elbeszélésben, mint a *Francis Macomber rövid boldogságában*. Mindkét hős bukása elkerülhetetlen és mégis egyéni, mivel míg Francis halála a hatalmi erővonalak átrendeződéséhez köthető, hiszen neki sikerül közelítenie az férfiideálhoz, addig Harry nem jut el erre a pontra, a viszonyok átszervezését nem éri el. A gyarmatosítók nézőpontját és viselkedési mintáit elsajátító felsőbbrendű főhősök azonban válságaikból következő identitásformálás, ill. lebontás folyamatában egyik írásban sem érik el a normaváltás és a határátlépés következő fázisait, mely már az imperializmus normáinak elérhetetlenségét is szimbolizálja. Ugyanakkor ezek a művek bemutatják azt is, hogy a gyarmatokon érvényes társadalmi konvenciók és normák nemcsak az alárendelt, kolonizált szubjektumra vannak pusztító hatással, hanem a gyarmatosítók énképére, eszményeire és a társadalomról alkotott nézeteire is.

Hemingway elbeszélései mellett, hogy a férfiasság a modern világban jelentkező válságát és a hagyományos férfiszerepek változását állítják központba, a gyarmatok világában érvényes normáknak a maszkulinitás megerősítésben játszott árnyaltabb szerepét is bemutatják. Férfi hősei megfelelnek ugyan a nyugati társadalom által állított, nemükkel kapcsolatos normáknak, de az ettől gyökeresen különböző viselkedési mintákat megkövetelő gyarmati társadalomban identitásválságba kerülnek, a férfiasságról alkotott képük alapja változásnak indul, és egyértelművé válnak saját hiányosságaik, főleg erőtlenségük és a kapcsolataikban mutatkozó hatalomvesztésük. Küzdelmük saját férfiasságuk visszaszerzéséért azonban nem ér boldog véget és a harc a maszkulinitás eszményének szétzilálódását, ill. férfiszubjektum pusztulását eredményezi.

IX. Befejezés

Mindkét szerző írásai meggyőzően szemléltetik, hogyan alakul és esik szét a szocializáció során elsajátított nézőpont és a civilizált társadalom által megformált idea, eszmény – legyen az a férfiasságé vagy a hatalom gyakorlásáé – egy másfajta normákat megkövetelő, ún. civilizálatlanabb környezetben. Conrad világában azonban elsősorban a szerepmodellek általános elavulása kerül fókuszba, míg a későbbi Hemingway írások mutatják be a normának való megfelelés egyéni képtelenségét. A két probléma együttes tárgyalása jól bemutatja a válság elmélyülésének fázisait és összefüggésrendszerét. Megfigyelhettük ugyanis, hogy az uralkodásvágy is szorosan összekapcsolódik a férfiasság megélésével, hiszen annak érdekében, hogy a férfiak visszanyerjék, ill. megőrizzék maszkulinitásukat, normaváltást és határátlépést hajtanak végre azáltal, hogy erőszakos úton próbálják meg biztosítani hatalmukat. Az erőszak, a morális törvények megszegése és a belső késztetések és vágyak szabad áramoltatása szemben áll a tradicionálisnak mondható férfieszmény kritériumaival, ami a gyarmatosítás elveit magáévá tevő karakterek halálát és büntetését eredményezi. Láthatjuk tehát, hogy a gyarmatosítók a férfieszmény alapján formálódott identitása épp a maszkulinitás megerősítésének berögzült szükségessége miatt változik és esik elemeire.

Az írások bemutatják a férfikép eróziójának és a szociális változások traumáinak összefüggéseit, felhívják a figyelmet a modernitás problémáira, a férfi és nő közötti kapcsolati diszfunkciókra és a gyarmatosítás káros, kegyetlen és kizsákmányoló voltára, ezzel pedig az emberek lelkében lakó ösztönös erőszakot is szemléltetik. Conrad és Hemingway tárgyalt műveinek hősei saját félelmeikkel, hiányosságaikkal és bűneikkel szembenező fehér férfiak, bemutatásukkal a szerzők konkrét társadalmi jelenségekre reflektálnak, miközben a modern világ ellentmondásaira is rámutatnak. Az identitásválságtól szenvedő szereplők a modern embert szimbolizálják, aki egy értékválságban szenvedő világban szembesül eszményeinek kudarcával, a normacsere lehetőségét fontolgatja és keresi helyét az átalakult szociális viszonyok között. A problémákra, illetve válságokra adott válaszaik és választott megoldásaik azonban nem eredményesek, sőt pusztító hatásúak. Ugyanakkor a tárgyalt művek nemcsak bemutatják az egyszerűbb normákhoz való visszatérés veszélyeit, hanem a szociális tér változása miatt megélt traumák felismertetése révén a feldolgozási folyamatot is megkezdik.

Felhasznált irodalom

BÉNYEI Tamás, *Traumatikus találkozások*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011.

Pierre BOURDIEU, *Férfiuralom*, ford. N. KISS Zsuzsa, Bp., Napvilág Kiadó, 2000.

Joseph CONRAD, *A haladás előőrse = Kisregények és elbeszélések*, ford. MÉSZÁROS Klára, Bp., Európa Könyvkiadó, 1979.

Joseph CONRAD, *Lord Jim*, ford. ÖRKÉNY István, Debrecen, Európa Könyvkiadó, 1972 (A Világirodalom Remekei,4).

Norbert ELIAS, *What is Sociology?*, London, Hutchinson, 1978.

Izabella GAÁL, *A férfi főszereplők identitásának kialakulása és széthullása Joseph Roth Radetzky- induló című regényében (Phd értekezés)*, Debrecen, 2011.

HADAS, Miklós, *A modern férfi születése*, Bp., Helikon Kiadó, 2003.

Ernest HEMINGWAY, *Francis Macomber rövid boldogsága = Elbeszélések*, ford. ANDRÁS T. László, Bp., Európa Könyvkiadó, 1973.

Joseph A. KESTNER, *Masculinities in British Adventure Fiction, 1880-1915*, Farnham, Ashgate Publishing Limited, 2010.

George L. MOSSE, *Férfiasságnak tüköre: A modern férfieszmény kialakulása*, ford. SZÉKELY András, Bp., Balassi Kiadó, 2001.

Amy L. STRONG, *Race and Identity in Hemingway's Fiction*, New York, Palgrave Macmillan, 2008.

Andrew Michael ROBERTS, *Conrad and Masculinity*, London, Palgrave Macmillan, 2000.

SARBU, Aladár, *Joseph Conrad világa*, Bp., Európa Könyvkiadó, 1974.

Ludwig SCHNAUDER, *Free Will and Determinism in Joseph Conrad's Major Novels*, Amsterdam, Rodopi Editions, 2009.

SÜKÖSD, Mihály, *Hemingway világa*, Bp., Európa Könyvkiadó, 1977.